

A Soroksári út története

Budapest IX. és XX. kerületét — a Ferencvárost, valamint Pesterzsébetet és Soroksárt — észak—déli irányban, a Dunával párhuzamosan átszeli a Boráros tértől kiinduló E5-ös főút, egyike legforgalmasabb útvonalainknak. Ma Soroksári, Helsinki és Marx Károly út néven emlegetjük. Nemcsak jelentős hazai, hanem tekintélyes nemzetközi forgalom is bonyolódik le rajta. Soroksár területén, a Gyáli-pataknál kettéválik: a keleti ága (5-ös) a Marx Károly út egyenes folytatásaként Ócsán, Kecskeméten át Szeged felé, a nyugati (51-es) ága, a Haraszi út pedig Dunaharaszti, Kiskunlacháza, Kalocsán keresztül, többnyire a Duna mentén Baja, illetve Belgrád irányába tart. Gépkocsival, busszal utazva vagy gyalogosan járva rajta aligha gondolunk arra, hogy ez az út legalább két évezrede, de talán még régebbi idő óta elevenen lüktető érként kapcsolja be a vidéket ország-világ vérkeringésébe.

A pesti—szegedi út, amely a III. században a contraquincumi római táborból (Március 15-e tér) délkelet felé vezetett, már a római úthálózatnak is fontos vonala volt.¹ A Haraszi felé vezető út jobb oldalán, a későbbi Soroksár és Dunaharaszti között pedig a pannóniai erőd, Campona (Nagytétény) védelmében római tábor és őrtorony vigyázta a barbár szarmaták mozgását.²

A római utak túlélték a népvándorlás viharait, így az Alföldön átvezető út is, amely a honfoglalás korában, majd a középkorban sem vesztett jelentőségéből. A hadak útból a kialakuló gazdasági élet nélkülözhetetlen eszköze lett. A kereskedelmi forgalom a pesti rév felé irányult, mivel ez volt Vác és Belgrád között — Péterváradon kívül — az egyetlen biztonságos átkelőhely a Dunán; erre tartottak az árval megrakott szekerek, a posták, az utazók, majd idővel a delizsánszok is. A régészeti leletek tanúsága szerint végig a Duna mentén és átlosan a Tisza felé kereskedelmi utak haladtak a X—XI. században, amelyeknek nemzetközi forgalma Bizáncból a Keleti-tengerig terjedt.³ Az oklevelek a leghasználatosabbat budai nagyút, Pest felé vezető nagyút, Szegedre vezető út vagy egyszerűen nagyút (via magna — 1264, 1332, 1389, 1411, 1449) névvel jelölték.⁴ Ezen érkezett évszázadokon át a só Erdélyből, s ezen haladtak a pesti rév felé a kalmárok keleti árval megrakott — olykor 15—20 lóval vontatott — súlyos szekerei.⁵ Elágazásait az itt élő nép valószínűleg évszázadok óta Haraszi, illetve Ócsai útnak nevezte a mellettük fekvő Árpád-kori falvakról.

Már a középkorban sem lakatlan tájon keresztül vitt az út Pest felé, kerületünk területén Haraszi után egymást érték a kicsiny települések: Kerekegyház, Szentdienes a római őrtorony maradványaira épült gótikus templomával, Soroksár, Gubacs, s csatlakozott hozzájuk Szentersébetfalva (ahogy rövidebben nevezték: Szentfalva), amely a Boráros tér déli környékén feküdt. Csupa Árpád-kori, méghozzá templomos helység, részben királyi birtok.⁶

A XIII. századtól az ország közepének (medium regni) számító Buda és Pest, valamint a királyi udvar közelsége mozgalmassá tette ezeknek a falvaknak az életét, növelte a nagyút helyi forgalmát. A XV. században már a külföldiek is megcsodálták a gazdag pesti állatvásárokat, amelyek messze földről vonzották a kereskedőket és a parasztokat, akik állataikat hajtották fel, terményeiket hozták puttonyban vagy lovon. Útszakaszunk középkori forgalmát, a környék és a főváros kapcsolatát jól elképzelhetjük Zolnay László leírása alapján: „Ha megnézzük a Budát, Pestet 15—20 kilométeres sugárban körülvevő területet, köröngök sorra átmetszi azokat a falvakat, amelyekben a főváros határától számítot első lóváltó, más szóval postaállomások voltak. A középkor gyakorlatában ez azt jelentette, hogy ez az a piacörzet, amelynek falvaiból hajnalban szekérral indul, és árúját a főváros piacaira szállítja a vásároló parasztember. Ott hoven jut és marad ideje a vásárolásra. Majd pedig még aznap visszaindul, s estére már otthon tér nyugovóra.”⁷

A nemesek a XIII. századtól a megyei közgyűléseket látogatták Szentfalván, hivatalos ügyeik intézésére Pestre vagy Budára mentek, esetleg az óbudai hiteles helyet keresték fel. A jobbágyok fuvarozásai és egyéb köteles teendői földesuruk szolgálatában szintén szükségessé tették az utazgatást, amely nem volt veszélytelen

¹Tompa Ferenc—Alföldy András—Nagy Lajos: Budapest az ókorban. Bp., 1942. 138. old.

²Marsili, Aloisius Ferd.: Danubius Pannonico-Mysicus. Amsterdam, 1726. Tom. II. 5. old.

³László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Bp., 1944. 119—120. old.

⁴Magna via quae vadit de Buda in Zeged”. Bárfjai Szabó László: Pest megye történetének okleveles emlékei. 1002—1599. Bp., 1938. 101., 196., 472. old. — Makkai László: Pest megye története 1848-ig. Bp., 1958. 86. old.

⁵Antalffy Gyula: A honi utazás története. Bp., 1943. 10., 12., 15. old.

⁶Dr. Papp Géza: Dél-Pest és környéke a középkorban. Pesterzsébeti múzeumi füzetek, 2. 1983. 17., 8., 14., 12. old.

⁷Zolnay László: Az elátkozott Buda — Buda aranykora. Bp., 1982. 170. old.

a XIV. században megszorodott hatalmaskodások miatt. A postával lovas futárok jártak. Noha a földesurakra hárult a birtokokon áthaladó utak karbantartása, valójában nem sokat törődtek velük. Az Anjouk uralkodása idején kezdtek gondot fordítani a Duna—Tisza-közének a kereskedelmet és a postát szolgáló útjaira. Kialakultak az állandó lóváltó állomások.⁸

A XVI. század történelmi eseményei tökéletesen felborították a Pesttől délre eső táj virágzó életét. Már a mohácsi vérszét követő két évtizedet német—török csatározásai során sok kis település lakossága elpusztult, rabszjára került vagy elmenekült; földje, amit senki sem művelt, futóhomokos, mocsaras pusztasággá vált. A török hódoltság 150 esztendeje alatt az állandósult hadiállapot, az örökös katonai portyázások okozta zaklatottság betetőzte a bajt. A nagyút közelsége valószínűleg csakúgy siettette az elnéptelenedést, mint Pest hányatot sorsa, gazdasági jelentőségének gyors hanyatlása. Evlia Cselebi, „a török világutazó” megemlékezik „Pest várának” kapuiról, két oldalt vastag kövel kövezett, igen széles főútjairól.⁹ A Pestről kivezető, ősi utak csakugyan megmaradtak, forgalmuk sem hiányzott, azonban amúgy is gyatra állapotuk és a közbiztonság teljese megromlott az elvadult tájon, ahol még a török jószágja sem volt biztonságban: „... az katona világ miatt ... a marhákat akasztófánál kívül (vagyis Pest határán túl) nem merte hajtani.”¹⁰

Lassanként elmosódtak a faluhatárok — Pest határa is —, füves pusztává vált a korábban megművelt terület, ahol ki-ki arra vette útját, amerre jobbnak látta. A gubacsi rétet a Duna partján — egyebek mellett — a törökök kaszálták, és tiltották a barmok legeltetését is, egyébként azonban a legelőket szabadon járták Pest és a távolabbi, megmaradt falvak (Dunaharaszti, Alsónémedi, Ócsa) lakosainak jószágai.¹¹ Ez volt a helyzet a török uralom megszűnése utáni évtizedekben is, amikor a felszabadító háborúk viszontagságai, a törökök, a tatárok, majd utóbb a császáriak elviselhetetlen zaklatásai elől elmenekült — amúgy is gyér — lakosság csak igen lassan szivárgott vissza helyére, s ritka volt még a jövevények letelepülése is.¹² 1695 és 1738 között többször ismételt határjárások és számos tanúvallomás alapján próbálták helyreállítani az egykori rendet. A legmegbízhatóbb tájékoztató a szegedi nagyút nyújtotta; melléje 1738-ban, Pest és a Grassalkovich-birtok határának végleges kijelölésekor testes, henger alakú követ helyeztek egyik oldalán „Pest”, a másikon „Gubacs 1738” felírással.¹³ Már az 1700-as években és a Pest megyei sommás táblázatok adatai szerint még 1846-ban is mindössze egy ház, az ún. gubacsi határcsárda állt itt, a soroksári országút mentén. Ide „a némedi, ócsai juhászok a borítal kedvéért igen föl szoktak volt járni a Duna horgassa felé és a mezőt el éltek” — hangzik 1736-ban, a határkiigazítási per tanúvallomásainak egyikében.¹⁴

Biztonságos közlekedésről Buda felszabadulása után még hosszú ideig nem lehetett szó; kóborló szegénylegények, bujdosó kurucok, közönséges útonállók tartották rettegésben a békés utasokat, kihalználva a kihalt vidék törvényenkülvilágát. Még 1737-ben is jól emlékeztek a környék pásztorai, hogy „a török világ után” — talán éppen elretentésül — Pest határártól nem messze, Gubacson, a Soroksári út mellett állt „a régi akasztófa”. (Belitzky szerint a HÉV pesterzsébeti állomása helyén lehetett.)¹⁵

A Rákóczi-szabadságharc idejében, az 1703 utáni évek során Pest megye a kuruc—labanc harcok frontvonalába kerülve tovább pusztult. Különösen a labanc kézen levő Pest közvetlen környéke szenvedte meg az évekig tartó ostromállapotot. „Egyik nap az kuruc csap be Pest alá, másnap a rác és a német lovasság út ki a kurucságra, de inkább a falvakra, mert a cél inkább a kizsákmányolás. Míg el nem fogyott az állat erről a boldogtalan vidékről ...”¹⁶ Ilyen körülmények között a postautak jó karbantartásával — II. Rákóczi Ferenc intézkedéseinek végrehajtásával — nemigen gondolhattak sem a megye, sem a községek, amikor a tájon elhagyott vagy alig tengődő falvak, kiterjedt puszták sorakoztak szinte megszakítás nélkül Kecskeméttől Pestig.

A nagyút XVIII. századi siralmas állapotára leveleknek, útinaplóknak a magyarországi országutakról panaszok leírásaiból és a helybeliek tudósításaiból egyaránt következtethetünk. „Az út Budától Ócsáig két postaállomás, négy mérföld: göröngyös és nagyon homokos. Már a megtett első fél mérföld után egyhangú, sivár pusztá.” „A tájon nagy sarak voltanak”, amelyek csak forró nyarakon száradtak fel teljesen.¹⁷ Az időjárás viszontagságaitól függően többnyire égig érő por, futóhomok — az előző két évszázadban erdőitől megfosztott és parlagon maradt, pusztasággá süllyedt terület bosszúja — vagy kerékmarasztaló sár, gödrök és kátyúk jellemezték útjainkat; vonalukat csak a sűrű székérnyomok, esetleg a magasabba hányt, árkok közt húzó földtöltés jelezte. Karbantartásuk a vármegyére hárult, természetesen ingyenes jobbágmunka igénybevételével. „... a parasztok a vármegyeyi hajdúk felügyelete mellett javították őket” — figyelte meg Richard Bright angol utazó 1814-ben.¹⁸

Az útviszonyok egy század leforgása alatt, a helytartótanács felügyeletében sem javultak.¹⁹ A kövezett utak

⁸ Dr. Hennyey Vilmos: A magyar posta története. A magyar posta monográfiája. Bp., 1939. 23. old.

⁹ Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660—1664. Bp., 1985. 296. old.

¹⁰ Belitzky János: Száz év a pesti határ életéből. 1663 tájától 1756 tájáig. Tanulmányok Budapest múltjából IV. Bp., 1936. 116. old.

¹¹ Belitzky: i. m. 114. old.

¹² Kosáry Domokos: Pest megye a kuruc korban. Pest megye múltjából. Tanulmányok. Bp., 1965. Táblázatok a kecskeméti járás lakott helyeiről és portaszámairól 1647 és 1695 között. I., II., III. táblázat.

¹³ Belitzky: i. m. A tanúvallomások és határjárások részletes ismertetése a fővárosi Levéltár iratai alapján. — Pestszenterzsébet, Kispeszt és környéke. Magyar városok monográfiája XV. III. Bp., 1936. 37. old. — Belitzky: i. m. 111. old.

¹⁴ Lakatos Ernő: Budapest környék 1848-ban. Tanulmányok Budapest múltjából XII. Bp., 1957. 314. old. — Belitzky: i. m. 138. old.

¹⁵ Belitzky: i. m. 116—117. old.

¹⁶ Esze Tamás: Kuruc vitézek folyamodványai. 1703—1710. Bp., 1955. 219. old. — Esze Tamás: Rákóczi kurucok Pest-Buda falai alatt. Budapest, 1946/3. 91. old.

¹⁷ Lehmann, Johann: Reise von Pressburg nach Hermannstadt in Siebenbürgen. Dünkelspiel u. Leipzig 1785. 116. old. — Belitzky: i. m. 138. old.

¹⁸ Haraszti Sándor—Pethő Tibor: Ütikalandok a régi Magyarországon. Bp., 1963. 241. old.

¹⁹ Hennyey: i. m. 116—117., 133. old.

még sokáig vártak magukra. József nádor 1805-ben, Pest szépitése tárgyában a királyhoz intézett fölterjesztéséből szemléletes képet kapunk Pest környékének útjáról. Kiderül, hogy már korábban sok munkával és pénzzel igyekeztek a postaútakat rendben tartani, mégis alig járhatók. A tavaszi hóolvadás és az őszi esők sártengerre változtatják az egyébként csupapor utakat, tönkretéve a szakadatlan fuvarozásra kötelezett jobbágyok igavonó állatait, szekereit, veszélyeztetve az utazók életét. A kocsik, még a postajáratok is gyakran kénytelenek letérni róluk, számtalan mellékúttal szaggatva fel a mezőket.²⁰

A pesti Széna téren (ma Kálvin tér), a Kecskeméti kaputól indult a Soroksári út (1776), amelynek a Fa vagy Alsó fa térig (ma Boráros tér) terjedő szakaszát (a mai Ráday utcát) Haraszi (1777), Ócsai (1782), Kecskeméti (1784) utcának is nevezték. 1803-tól 1906-ig Soroksári utca lett a végleges neve.²¹ Ezeket az utcaneveket azoktól a helységekől kapták, amelyek irányába vitt az út, és ahonnan a hetipiacok árusai, a vásárok látogatói rendszeresen bejártak a városba. A Soroksári utca folytatását az Alsó fa tértől kezdve Soroksár határáig 1777-ben Schorokscharrer Strasse (Soroksári út) néven jegyezték be a pesti szántóföldekről vezetett régi telekkönyvbé.²² Ez az elnevezés közismertté, a IX. kerületen belül máig használatossá vált.

A Soroksári utca és út környéke, a Ferencváros 1734-ben — körülbelül Soroksár betelepülésével egy időben — kezdett lassanként beépülni. Pest polgárai nem nézték ezt jó szemmel a legelők megfogyatkozása miatt, de megakadályozni nem tudták.²³ A „Buda-Pest, a magyarok fő városa” című útikalauz ismeretlen szerzője még 1845-ben is „a legkisebb és legtekintélyelnkülőbb” külvárosként mutatja be, ahol a lassan szaporodó lakosság jobbára szalmával vagy náddal fedett vályogházakban él, ahol jöveje „a nemesített marhatenyésztésnek és terjedelmes kerti és mezei munkálkodásoknak” van;²⁴ külső területeire és a szomszédos Gubacsra pedig jól illik az erre utazók megjegyzése: roppant homoksvatag („ungeheuer Sändflache”, „Sandwüste”), pesti pusztá („Pesther Heide”).²⁵ Egyetlen figyelmet érdemlő épülete a Duna és az országút között, a soroksári vámházon kívül a Pest város tulajdonában lévő, egyszerű, de igen tágas tábori kórház (Lagerspital) — részben laktanya —, amit „II. József építtetett azon katonák számára, kik a táborozásokban megbetegednek”.²⁶ Az Alsó fa téren túl (körülbelül a ferencvárosi Duna-parti teherpályaudvar helyén, a Hámán Kató és a Soroksári út találkozásánál) 1780-ben épült fel az első ház, a Pusztaemplomhoz címeze.²⁷

Az országút állapota ugyan sok kívánnivalót hagyott maga után, mégis akadt olyan idegen, aki festőinek találta környékét. Nem egészen egy órai séta — a Kecskeméti kaputól kifelé a városból, a Soroksári úton — máris megmutatja a táj lényegét. Az idegen — Johann Tobold — 1803-ban így látta „a hat évvel korábban még kopár, természetlen homoksvatagot”: az út egyik oldalán karcú jegenyefenyő, balról házak, kertek, majd szántóföldek, rétek, öreg fák kisebb, szétosztott csoportjaival, jobbról a soroksári töltés, azután a vámsorompón kívül, a Duna partján egy nagy fehér épület, a tábori kórház. Innen távolabbra tekintve megpillantja a rendkívül széles folyamot néhány közelebbi-távolabbi szigettel, hajókkal, a háttérben a nagy Csepel-sziget csúcsával. Hajómalmok sokasága — többnyire lépcsőzetesen összekapcsolva egymással — eleveníti a képet. A táj itt egészen sík; a kilátás belevész a messzi láthatárba, amelyet csak a túlsó part távolából szegélyeznek hegyek.²⁸ A Soroksári út környékének hiteles rajza ez a XIX. század közepén is, amikor a vámsorompó még éppen úgy le van zárva éjszakánként, mint száz évvel korábban.

Az ún. királyi út vagy kecskeméti főút két oldalán rohamos fejlődésnek indult a Grassalkovich Antal által az 1730-as évekétől betelepített Soroksár, kihasználva földrajzi fekvésének, az itt található országos forgalmú utaknak gazdasági előnyeit. 1738 után megkapta földesurától — Kerekegyháza-, Szentlőrinc-, Szentdienes-, Péteri-puszták mellett — a lakatlan Gubacs-pusztá bérletét is, amit a legelők kedvéért Pest városa bérelt Vattay Jánostól 1695-ben, és birt — némi megszakítással — 1738-ig, utóbb Grassalkovich-csal kötött szerződés alapján, szinte sajátjának tekintve ezt a területet.²⁹ Gubacson, a nagyút mellé, a Segítő Mária-forrás (Maria Hilf Bründl) közelébe a soroksáriak a XVIII. század végén copf stílusú kápolnát építettek, amely — háttérben a Dunával és egy kisebb erdősávvá — a meglehetősen sivár, külvárosias útszakasznak máig egyetlen hangulatos részlete. A Soroksári út folytatásaként nagy forgalmú „csinált út” — amit a Közhasznú Esméreték Tára nevezi még 1844-ben a földből készült utakat is —, némiképpen gondozott postavonal vezetett a közösen keresztül a XVIII. század közepe tájától. A Házi és úti új kalendárium 1745. évi menetrendjében már megtalálható az erre haladó Buda—Ócsa—Kecskeméti—Szeged—Arad—Nagyszében felé közeledő postajárat. Itt bonyolódott le a levélzállítás hetente kétszer, az utazás váltott postalovakkal, majd 1752 után négyhetenként erre járt a *delizsánsz*, a kor legmodernebb járműve, amellyel Erdélybe lehetett jutni. 1785-ben a földesúr, Grassalkovich gróf kérésére a vármegye engedélyével Soroksár postaállomást kapott.³⁰ Ekkor már két mellékpostavonal forgalma is erre zajlott le: az egyik 1788-tól Buda—Soroksár—Szabadszállás—Halas—Szabadka—Pétervárad, a másik Buda—Soroksár—Ócsa—Nagykörös—Csongrád—Orosháza—Arad irányában.³¹

²⁰József nádor iratai I—II. Szerk. Domanovszky Sándor. Bp., 1929. II. 92—93. old.

²¹Schmall Lajos: Budapest utcái és terei. Bp., 1906. 101., 110., 140. old.

²²Gárdonyi Albert: A ferencvárosi pusztatemplom. Tanulmányok Budapest múltjából I. Bp., 1932. 50. old.

²³Schmall Lajos: Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez, I—II. Bp., 1899. II. 12—13. old.

²⁴Buda-Pest, a magyarok fővárosa. Vezéd vidékiek és bennszülöttek számára. Pest, 1845. 52. old.

²⁵Tekusch, August: Der Fremde in Pesth und der Pesther in der Vaterstadt. Pesth 1833. 27. old. — Tobold, Johann: Die Stadt Pesth und ihre Gegend in Briefen von einem Fremden. Pesth 1803. 157. old. — Tekusch: i. m. 82. old.

²⁶Patacsich József: Szabad királyi Pest városának leírása. Pest 1831. 12., 67. old. — Buda-Pest, a magyarok fő városa, i. m. 4., 52. old.

²⁷Dr. Turányi Kornél: A Ferencváros kialakulása. 1734—1786. Honismeret 1976/6. 43. old.

²⁸Tobold: i. m. 159., 160., 166. old. — Gemälde von Pesth und Ofen mit Ihren Umgebungen. Pesth 1837. 24. old.

²⁹Wellmann Imre: A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása, különös tekintettel az 1770—1815. esztendőkre. Bp., 1933.

40., 83., 30. old. — Belitzky: i. m. 136. old. — Nagy Lajos: Mezőgazdaság Pesten a XVIII. században. Tanulmányok Budapest múltjából XII. Bp., 1957. 169—171. old.

³⁰Pest Megyei Levéltár: PPS VM Nemesi közgyűlési iratok, jegyzőkönyv. 1785. jan. 26/27.

³¹Antalfy: i. m. 125. old. — Hennyey: i. m. 127—128., 146. old.

A századfordulóra jobbról-balról beépült a nagyút soroksári szakasza; több mint másfél századon át Fő utca volt a neve. A nagyvárossá fejlődő kereskedelmi központnak, Pestnek a vonzása révén mindennapi szerepe egyre nőtt a mezőváros életében: lakosai szekéren szállították a tejet, a tejtermékeket, zöldségfélét, burgonyát, kenyeret, szalmát, szénát és az uradalmi magtárból a földesúr gabonáját részben a megrendelőknél, részben a vásároknál, valamint a keddi és pénteki hetipiacokra. A nagyút soroksári elágazásánál, a Nagykosma téren — ahogy a község betelepülése után neveztek — állt 1727-ben (valószínűleg már korábban is) borpincével, istállóval, székérszinnel a csárda. Soroksár maig meglévő, legrégebbi épülete (Marx Károly út 209.), amit 1729-ben urasági kocsmának nevez a kecskeméti járás taxalistáinak (adófizetőinek) összeírása. Az első ismert kocsmáros Andreas Naiman (1727—1729) volt, 1732-ben Jakob Forster szerepelt az adóösszeírásban.³² Johann Lehmann német utazó Pestről elindulva 1785-ben Soroksáron egy jól felszerelt fogadót talált. Vályi András lexikonja szerint is (1799) itt „jó vendégfogadó” várta az útonjárókat és a vásározókat, akik kocsival, lóval éjjeli szállást is kaptak.³³

1821-ben Franz Schams, az első részletes pest-budai útikalauz szerzője megállapítja a Soroksári útról, hogy egyike a három hadiútnak, a Váci, valamint a Hatvani út mellett a legfontosabb ki- és bevezető útja Pestnek. Nevét a határához legközelebb eső állomásról, Soroksárról kapta, ahol elágazva a kecskeméti vonalon Délkelet-Magyarországig és Erdélyig, illetve a Duna partját követve „nagy kereskedelmi útként” (der grosse Handelsweg) Törökországig halad. Az idegen — ha egyébről nem — a város által épített és bérbbe adott határfogadóról (Hotterwirthshaus) ismerhette fel, hogy Pest területére érkezett.³⁴ Ez a fogadó a pásztorkor és környékbeliek nyelvén általában gubacsi határcsárdaként (1737) szerepelt, hivatalosan pesti vagy városi határfogadónak (1827), esetleg gubacsi határcsárdának (1785), soroksári határcsárdának vagy -kocsmának (1827, 1852) nevezték.³⁵ Lechner Tóbiás 1785-ben 135 forintért bérelte a három szobából, két kamrából, egy konyhából, kocsiszínből és istállóból álló épületet és az italmérés jogát. 1827-ben Wienerl Andrástól bérelt, hasznóbére 510 Ft.³⁶

Vidékünkön — akárcsak másutt az országban — az egykori lóváltó állomások helyén telepedtek meg a török csardakok, s ezek nyomába léptek a csárdák, határcsárdák a főforgalmú utak és azok kereszteződései, elágazásai mellett. Hasonló módon alapuló névátvitellel vették át ezt a vándorszót, a katonai (határ) őrház nevét ezek a magányosan álló pusztai „utasellátók”.³⁷ A soroksári nagykosma a község belterületén állt; nemcsak itallal, hanem élelemmel és szállással is el tudta látni vendégeit. A gubacsi határcsárda után a városba érve a Soroksári úton az ún. Vörös ház fogadó előtt lehetett Szegekre „úti alkalmatosságokat” találni, a Soroksári utcában pedig egymást érték a „cégéres” vendégfogadók: Három rózsá, Két medve, Fehér farkas, A Szövetséghez, Két fekete oroszán, Két arany oroszán, és itt volt a Petz-féle serfőzőház is, amint erről a pesti útikalauzok rendre tájékoztattak.

József nádor szépítési terveinek megfelelően a XIX. század második negyedére sokat javultak Pesten és környékén az útviszonyok. Befejezéséhez közeledett 1821-ben a Soroksári út rendezése még Pest határán túl, a gubacsi vonalon is, a tábori kórház és a kincstári raktár mellett egészen Soroksárig. Pest város legjelentősebb útjavítását végeztette itt a maga idejében a legkorszerűbb útépitési eljárással, mintaszerű munkával 2000 öl hosszúságban, mintegy 40 000 Ft költséggel. A minden alapozás nélküli, puha homoktalajt követel és törmelékkel rendkívül keményen feltöltötték, gondosan felhántták és kétoldalt vízelvezető árkokkal látták el, megtartva az út régi vonalát.³⁸ Soroksáron karbantartott földút vezetett tovább Szegeid, illetve Szabadka felé.³⁹ 1815-től éjszakaiként olajmécsesekkel világították már a Soroksári utcát.⁴⁰

A korabeli kalendáriumok menetrendi tájékoztatói szerint 1803-tól kéthetente járt erre a lassú delizsánsz Budáról Zimonyig, majd Temesváron át Nagyszébenig, illetve Debrecenre át Kolozsvárig vezető útnak. Természetesen közeledett itt számos más utasszállító jármű is: magán ténacsokocsik, hintók, a „gyorsparaszti” könnyű, gyékénnyel fedett szekerei, amelyek a Széna térről indultak. Pest határánál, a gubacsi határcsárdánál már pihenőt tarthattak a szomjas utasok és kocsisok.⁴¹

Az 1848/49-es szabadságharc ismét a hadak útjává változtatta a nagyutat. Szinte állandó katonai felvonulások, beszállásolások, kisebb csatározások tartották izgalomban Pest környékét. Különösen mozgalmas 1849 tavasza, amikor az isaszegi csata (április 6.) után visszavonuló Windischgrätz hadai időztek Pest előtt; majd Aulich tábornok manőverezett a II. honvédhadtesttel Dunakesztől Soroksárig. Buda visszavávása idején és azután is folytatódott itt az állandó magyar katonai mozgás, július 24. után pedig Haynau nyomult erre seregével Pestről Szegeid felé; előtte a szabadságharc összeomlásának előhírnökei, menekülők kocsijai lepték el tömegesen az országot.⁴²

³²Pest Megyei Levéltár: Conscriptio Taxalistorum in Processu Kecskemétiensi 1727/1728., 1729., 1731., 1732. Cp. II. 107., 118., 147., 150.

³³Lehmann: i. m. 118. old. — Fényes Elek: Magyarország geográfiai szótára: Pest 1851. IV. 40. old.

³⁴Schams, Franz: Vollständige Beschreibung der königlichen Freystadt Pest in Ungarn. Pest, 1821. 98. old.

³⁵1737: Belitzky: i. m. 139. old. — 1827: Dorffinger, J. A.: Wegweiser für Fremde und Einheimische durch die kön. Freystadt Pesth. Pesth. 1827. 184., 239. old. — Matkowitz A. L.: Übersichts Karte der Umgehung von Ofen und Pesth. 18. . .? — Schmall: i. m. I. 289. old. — Pálgyay Imre: Buda-Pest szabad királyi városok leírása. Pest, 1852. 540. old.

³⁶Schmall: i. m. 289. old. — Dorffinger: i. m. 239. old.

³⁷Vö. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Bp., 1967. I. 482. old. és Zolnay László: Kincses Magyarország. Bp., 1977. 377. old.

³⁸József nádor iratai, i. m. II. 93. old. — Schams: i. m. 98. old.

³⁹Matkowitz: Übersichts Karte . . .

⁴⁰Antalfy Gyula: Reformkori magyar városrajzok. Bp., 1982. 206. old.

⁴¹Antalfy: i. m. 214. old. — Antalfy: 40. jegyzetben i. m. 221. old.

⁴²Gracza György: Az 1848—49-es magyar szabadságharc története. Bp., é. n. IV. 616. old. — Galgóczy Károly: Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monográfiája. Bp., 1876. I. 236—237. old. — Doberdói-Breit József (Bánlaky): Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története. Bp., 1897. II. 99. old. — Podmaniczky Frigyes: Egy régi gavallér emlékei. Bp., 1984. 275. old.

A sokat próbált úton 1850 táján még jó harminc éven át immár naponta jártak az árut szállító szekerek mellett a császári-királyi postakocsik, a pénzt, csomagokat és leveleket közvetítő, kísérős karioljáratok, a magánkézen levő gyorskocsik, a nehézkes delizsánszok. Pest határánál, a Soroksári út és a gubacsi Határ út (ma is ez a neve) szögletében, a vámháznál rendőrök ellenőrizték az útleveleket, osztották a vámjegyeket: csak így lehetett a fővárosba be-, illetve onnan kiutazni.⁴³ Az 1860-as években meggyorsult az elhanyagolt közutak helyreállítása, minden évszakra járható burkolattal való borítása. Az igen nagy forgalmú utat az állam ekkor kőalapra makadámmal építtette ki, ami annak történetében új korszak kezdetét jelezte. Új arcot öltött, rohamosan beépült és benépesült a török hódoltság idején évszázadokra lakatlanná vált vidék. Eltűntek a Ferencvároshól és az út környékéről az 1850-es években még 41 darabra tagolt szántóföldek, legfeljebb a soroksári határ őrizte meg mezőgazdasági jellegét. Az utazók szemét már aligha bántotta a sávár, homokos, buckás végtelenség. A pesti határt, az ún. „soroksári vonalat” az 1877-ben megindult fásítás nyomán hamarosan erdősáv kísérte a korábbi szárazárok helyett. 1873-tól a Soroksári utcán és úton a gubacsi határcsárdáig lovasút közlekedett. Az ipar fellendülésével együtt járt az utat szegélyező gőzmalomok, gyárak, üzemek gyors szaporodása. A világvárosi rangra emelkedő Budapest és a jómódú Soroksár nagyközség között, a középkorban elpusztult Gubacs, utóbb Pusztá-Gubacs helyén, a Soroksári út mentén az 1870-es években új települések alakultak ki: Erzsébet- és Kossuthfalva, melyekből a következő században Pestszenterzsébet, Budapest majd hetvezezer lakosú munkáselővárosa, végül Soroksárral együtt a XX. kerülete fejlődött ki.⁴⁴

A közlekedés forradalmi változását a kocsiposta megszűnése vezette be. Utunkon 1882-ben, véres eseménnyel — postakocsirablással — társulva zárult helyi pályafutása.⁴⁵

Az országút több évszázados szerepének jó részét 1882-től átvette a MÁV és 1887-től a Soroksári út mellett kiépült helyi érdekű vasút. Ezek korszerűségükkel, gyorsaságukkal, teherbírásukkal nagyobb távolságokon felülmúlták, és így háttérbe szorították a között elavult járműveit; a környéket összetartó, helyi forgalmat azonban nem tudták ellátni.

A Soroksári út krónikájából talán elég ennyi ahhoz, hogy a Budapestről Szegedre tartó, a történelem emlékeit gazdagon őrző „nagyút” múltba merült históriájának vázlatos körvonalai kirajzolódjanak.

Dr. Papp Gézáné

A falukutatás hagyományai Sárospatakon¹

Talán nem tévedek nagyot, ha azzal kezdem, hogy Sárospatakon, közelebből annak kollégiumában nem annyira a falukutatásnak, mint inkább a néphez kötöttségnek, a nép felé fordulásnak vannak századokra visszamenő hagyományai. Ennek dokumentálását az 1700-as évek második feléből kiindulva, a zömmel diákok által összeállított melodiáriumos kötetekkel, majd a Vers- és Mindenek Gyűjteményekkel szokták kezdeni. Ám a gyökök messzebbre nyúlnak vissza! Meggyőződésünk, hogy mindaz, amit a nép fogalma alá vesszünk és ami leginkább a faluban és annak népében jelentkezik, a reformációban kapott erősebb, magát a mozgalmat is meghatározó hangsúlyt. A XVI. század magyar nyelvű reformációs irodalma, főleg a prédikációk nyelve nem a prédikátoroké csupán! Ahhoz, hogy az, amiről bizonyoságot tettek, amit tanítottak, eljusson oda, ahová szánták, az agyakra éppúgy mint a szívekbe, ismerniük kellett a prédikáció hallgatóinak, a „népnek” eszejárását, annak sajátosságait. Figyelemmel kellett lenniük akarati és érzelmi életére, s ezek motiválóira. Nem beszélve arról, hogy ismerni kellett konkrét helyzetét, életmódját, politikai, társadalmi állapotát és gazdasági viszonyait, sőt állást is kellett foglalni ezek jelentkezéseiben. Nem lehetett elhanyagolniak a mindeztől is függő észjárásukat s az azokat tükröző példáikat, szólásmondásaikat, sőt ahogy erre dr. Szabó Lajos kutatásai is felhívták a figyelmet: át kellett venniük, magukévá kellett tenniük s mintegy pilléreként be kellett építeniük tanult egyházi nyelvükbe.

Bizony vannak előzmények! Bizony voltak századok, amikor nép és vezetői egy nyelvet beszéltek: ugyanazon forrásból merítve, egy módon gondolkoztak. Sőt, egyre erősödik bennem az az érzés, hogy a melodiáriumos könyvek és versgyűjtemények mintha csak akkor keletkeztek volna, mikor ez az egzisztenciálisan szoros összenvésés nyelvben, gondolkodásban, szellemiségben, lelkiségben: kultúrában, népek és

¹Elhangzott a XV. Országos Honismereti Akadémián, 1987. július 1-jén, Sárospatakon. Ennek az írásnak a közlésével köszöntjük 85. születésnapján a szerzőt, s kívánunk neki további egészséget, alkotó kedvet, hogy még sokáig szolgálhassa nemzetünk művelődését. (A szerkesztőbizottság)

⁴³Antalfy: a 5. jegyzetben i. m. 259. old.

⁴⁴Pestszenterzsébet, Soroksár. Budapest XX. kerületének múltja és jelene. (Tanulmányok) Bp., 1972. 126—127., 216., 259. old.

⁴⁵Pesti Hírlap Emlékkönyve. 1878—1928. Bp., 1928. 100. old.

vezetőinek, a kollégiumok népéből toborzódott ifjúságnak, a belőle lett értelmiségnek, miért-miért nem, olyan szétfejlődésnek indult, hogy ami tegnap még közös kulturális kincs volt, az sorvadni kezdett bennük. Le kellett hát jegyezniök, hogy ha „növényszárítóbán”, konzerváltan is, de holnapnak is maradjon valami belőlük.

Nos, valahogyan ez a még a kötöttségnél is több „egyélevés”, egynek maradásra, identitásra törekvés határozza meg, így is mondhatjuk: *szüli* azt a szellemet, amely a pataki kollégium nép felé fordulását táplálta és táplálja. Vörös fonalként húzódik végig az „arccal a nép felé” pataki változata minden korban és a legkülönbözőbb formában! Vallom, hogy sohasem születtek volna meg a melodiáriumok és társaik a nélkül a „háttér” nélkül és az első magyar népköltési gyűjtemény sem lett volna meg a maga korában, ha az ungi földműves fiát, Erdélyi Jánost csak a hasonló külföldi példák inspirálták volna és nem az egynek maradás, az identitás őrzése, megtartása néppel és tájjal. Nem kívülről, felülről, nem akadémikusan, hanem egzisztenciálisan, belülről gond, program, feladat Patakon a több mint „együtt a néppel” helyett az „*egynek a néppel*” kimunkálása!

Ez a nem alkalmilag, hanem állandóan jelen lévő tendencia keresi és találja meg kifejeződését, már a századfordulón, a szintén ungi származású Deák Geyzának, a magyar néprajztudomány által egyre inkább számon tartott munkásságában. Ennek a munkásságnak az a sajátossága, a korábbiakkal szemben új volta, hogy nem általában, hanem a szűkebb hazára, a szülőföldre koncentráltan; tájban ugyan, de annak teljességében kötődik néphez és munkálja identitását azzal. Ez magyarázza, hogy a szülőföldet feltáró munkája univerzális. Elférnek benne a táj átalakulásának kérdéseitől kezdve a városokba kényszerülésnek, sőt az induló kivándorlásnak problémái is. Elfér benne, amit a szülőföld népe, az „unги lapály”, versben, dalban, művészetben, tárgyakkban létrehozott. Régészeti és kifejezetten néprajzi tárgyi emlékek, a táj szellemiségét őrző régi írások, feljegyzések, könyvek begyűjtésével dokumentálta a sajátos pataki profilt, a nép felé fordultságnak, a vele együttélés akarásának, a tőle leszakadni nem akarásnak hangsúlyosságát.

Indokolt volt tehát, hogy amikor a Folklor Fellows programját hazánk is vállalta, zászlóbontásra legalkalmasabb helyként Patak mellett történt a döntés, Deák Geyzában és tanártársaiban, a költő Novák Sándorban és a főkönyvtárnok Harsányi Istvánban találva meg az ország számára is példának szánt gyűjtőmunka szervezőit, amely azután a diákság bevonásával mennyiségében és minőségében is, a szakemberek által megbecsült eredményeket hozta.

Melodiáriumos könyvek, Erdélyi János népköltési gyűjtése, Deák Geyza szülőföldi munkássága és a Folklor Fellows munkája nem egymásból folyó vállalkozások. Nincs közöttük kontinuitás az időben. A gyökér, amiből táplálkoznak, a néphez kötődés, az „arccal a nép felé” fűzi össze őket. Egymásról csak tudnak, egymástól tanulnak, átvehetnek, át is vesznek feladatokat, de a maguk keretei között, azokhoz alkalmazottan, sajátjukként. Egymással nem közvetlenül, hanem az azonos gyökereken át vannak kapcsolatban. Egyébként mindegyik a saját korát, nemzedékét reprezentáló, annak gondjától, problémáitól, meghatározott történeti képződmény.

*

Nyilvánvaló, hogy amit eddig előadtam, nem annyira hagyományai, csupán előzményei a pataki falukutatásnak. Maga a pataki, falukutatásnak is minősíthető munka, mint az előzményei is, mindenestől a saját korához kötött, attól meghatározott. Nem születethet volna meg a Trianonban a korábinál is meghatározóbb mértékben agrárországgá lett és többségében falvakban, tanyákban, mezőgazdaságból élő Magyarországról nélkül. Ez indokolja a falu felé való fordulást országsszerte, döntően azonban az apró- és kistalvas, ugyanakkor még valójában város és ipar nélküli nagytáj iskolájában, Patakon. Patakon, ahol ennek az új helyzetnek következményeit úgy vonta le az iskola és az iskolát fenntartó egyház, hogy ami eddig csak háttér, mélytalaj volt, ezt előtérbe hozta, és az „arccal a nép felé” koncepcióit az „arccal a falu felé” megfogalmazásban tette a kollégium munkásságának teljes egészét meghatározó nevelési követelménnyé. Mégpedig nem elsősorban azzal az indoklással, hogy a kollégium ifjúsága a várostalan tájban zömmel faluról kerül az iskolába, hanem azzal, hogy — többségében legalábbis — a teológus lelkipásztorként, a tanítónövendék tanítóként, a gimnázista falusi értelmiségként kerül elő a vissza. Az intézeti ágak jegyzőkönyvei s egyéb főljegyzései tanúsítják, hogy mennyire átgondoltan született meg és vált programmá az ilyenfajta döntés a falu mellett és hogyan keresik a módját pl. a teológián, elsősorban a gyülekezeti élettel foglalkozó tárgykörök hangsúlyváltoztatásával, a tanítóképzőben pedig főleg a cserkészmunka ismereti anyagának megfelelő átforgalmazásával.

Mindez azonban csak nevelési programként, pedagógiai irányultságként érdekes. Ebből magából „falukutatás” sohasem lett volna. Ehhez az kellett, hogy a *falukutatás történeti problémáiból sorsproblémává váljék*, s mint ilyen a nemzet egzisztenciális ügyeként jelentkezzen. Ezzé, ilyené formálódott az 1920-as évek gazdasági válságának esztendeiben. Ennek gondja, megoldásra váró gazdasági, szociális és politikai kérdései az ifjúsághoz eljutva adták azt a gyűjtő anyagot, amelynek nyomán nemcsak egynéhányakban, hanem egy nemzedékben — Patakon diák- és tanárnemzedékben — konkretizálódott az az igény, hogy függetlenül a falutól való, volt vagy leendő kapcsolatától keresse a módját, formáját, eszközeit a falu kérdéseivel foglalkozásnak. Így született meg tehát, újra a kortól meghatározottan — abból kinőve — az a munkaközösség, amelyik egy szélesebb szociológiai tájékozódásba ágyazva tette kérdésévé a harmincas évek egzisztenciális magyar kérdését, a *falut*. Mégpedig úgy, mint ami az ő jövője mellett a nemzetnek is jövője, és mint ilyen számára hasonlíthatatlanul több mint életlehetőség, munkahely: feladat, szolgálat, hivatás.

Ennek a munkaközösségnek — előbb szociológiai szemináriumként indulva, és így elég széles mezőn tájékozódva — két esztendőre volt szüksége ahhoz, hogy mintegy leszűkítse magát a faluval való foglalkozásra és ennek következményeit levonva, 1933 őszén nevében is átminősüljön azzá, aminek már korábban is emlegetni szokták: *faluszemináriummá*. Mint ilyen legyen háttere is, több esetben indítója is ugyanattól a

kortól formált és — amit itt különösen hangsúlyozunk — életnedveit ugyanabból a gyökérből szívó egyéb munkáknak, amelyek szinte vele egyidőben gyors egymásutánban keletkeztek. A regős munkára, a tehetségutatásra, a különböző intézeti ágak néprajzi szemináriumaira, főként azonban a Népfőiskolára kell gondolni, amelyek nem voltak idegenek a szemináriumi munkától, sőt rokonok voltak azzal, ha nem éppen abban fogantak, gyakorlatukban azonban már nem tértek el kialakult keretei között.

A faluszemináriumnak ugyanis döntő meghatározója lett nemcsak a neve és nem is csak a kerete, hanem az, hogy voltaképpen egy felsőfokú oktatási intézményen belül maradvá, végig szeminárium formában működött. Hogy függetlenségét megtartsa, nem sorjázódott be ugyan a teológiai akadémiai szemináriumok sorába, de azokhoz hasonlóan, önmagát szemeszterekként, önkéntes kötelezettséggel megújítva a hét azonos napján azonos időpontban — szerda estétként — működött. Mint faluszeminárium is magával hozta szociológiai szemináriumi múltjából és meghagyta munkája gerincéül azt a gyakorlatot, hogy egy problémában való érdelemleges eligazodásban nem annyira az előadásforma, mint inkább a probléma irodalmának megismertetése, a vele való megismerkedés a legbiztosabb segítség. A faluszeminárium így egyfajta „tanulókör” is, és ettől csak abban különbözött, hogy munkája mintegy szervesen beépítve, módot adott arra, hogy amit tárgyköréből szak- vagy éppen szépirodalom formájában a szemináriumi összejöveteleken megismert, szemeszterenként kötelező kiszállásokon is megfigyelhesse, mondhatjuk így is: ellenőrizhesse. Ebből következik az is, hogy a faluszemináristák, más szemináriumi gyakorlatától eltérően, nem a tárgykörbe tartozó dolgozatokat, tanulmányokat írtak, hanem a kiszállásokon — előre megbeszélte tárgykörben — szerzett megfigyeléseikről, tapasztalataikról ún. jelentéseket készítettek. Hogy ezek a jelentések ne csupán a következő megbeszélések témái legyenek, hanem a bennük foglalt adalékokkal a bármikori tudományos kutatás forrásaivá is minősülhessenek, ezt mozdította elő egyfelől a megfigyelt terület (Hegyalja, Hegyköz, Bodrogköz) körülhatárolása, másfelől az a vezérfonal, ami segített a kiszállásoknak a megfigyelésben, különösen pedig a megfigyelés eredményeinek elrendezésében, azaz a jelentések elkészítésében.

Az, hogy a megfigyelés egyéb lehetséges formái s főleg a jelentésekhez mellékelt fényképek, táji levelezőlapok, rajzok, aprónyomatványok és egyéb, főleg a szellemi és kisebb mértékben a tárgyi néprajz körébe tartozó mellékletek, s maguk a jelentések is a jövőbeni felhasználhatóság szempontjából megőrzendők, más szemináriumi munkák gyakorlatának megfelelően szintén szerves részét alkották a szemináriumi munkának. Gondozásuk, együtt-tartásuk ugyanis olyan forrástörzset eredményezett, ami addig is, amíg a szemináriumi munka működött, azaz 1951-ig, a Teológiai Akadémia megszűnéséig, magához vonzott és vonz azóta is minden és bárhol a tájban, sőt az országban keletkezett, a kiszállási jelentésekhez hasonló jellegű, főleg helytörténeti vonatkozású írást és egyéb dokumentumot, és mint ilyen egyfajta honismereti adattár bontakozik ki belőle. Ebben a formában, a most már fél évszázad alatt egybeehordott és szinte önmagából folyóan is tovább fejlődő, egyre bővülő anyagban, mint az Egyházkerületi Tudományos Gyűjtemények Adattára el tovább a Sárospataki Főiskola Faluszemináriuma — ez volt a hivatalos neve — s el mindaddig, amíg nem olyan a kor, ami a szemináriumi munkát, a falukutatásnak ezt az egyedülálló formáját nemcsak szükségessé, hanem lehetségessé is teszi.

Amint ebben változás történik és újra sorsproblémaként jelentkeznek a nép, a nemzet, valamint a döbbszent tapasztalat, hogy ezeknek egyébbel nem helyettesíthető, pótolhatatlan rezervoárja, fenntartója, horgonya is — legyen akár milyen cseppnyi, váljék akár milyen törpévé, töredék hányaddá — a magyar falu, a falukutatás, valamennyi velejáró társával együtt, az adott történeti, táji intézményi, személyi adottságoiktól meghatározott formában bár, de kényszerítően, el nem kerülhetően újra jelentkezni fog.

Merem ajánlani, hogy amikor a példát keresik hozzá, legyen ott egynek a sok között a „Sárospataki Főiskola Faluszemináriuma” is.

*

Mindaz amit elmondottam, hagyomány Patakon: múlt! Hála a történelemnek, hogy van jelen is. Erről szólni azonban már nem az én feladatom; meg azután nem is könnyű elgondolni, hogy a jelenről olyan beszéljen, aki már maga is a múlt.

Újszásy Kálmán

Palmettás szíjvég Pestlőrincről, IX. század (Hornyák László)